

Veselovská, Ludmila

Analytické préteritum a opisné pasivum v češtině : dvojí způsob saturace silného rysu <+V> hlavy v*

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
2003, vol. 52, iss. A51, pp. [161]-177

ISBN 80-210-3151-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100017>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDMILA VESELOVSKÁ

ANALYTICKÉ PRÉTERITUM A OPISNÉ PASIVUM V ČEŠTINĚ: Dvojí způsob saturace silného rysu <+V> hlavy v*

1. Teorie pasivizace v transformační generativní gramatice

Definování vztahu mezi aktivní a pasivní větou strukturou je zřejmě úkolem každého lingvistického směru a pro transformační generativní gramatiku (TGG) je popis pasiva od samého počátku opakovaně uváděným prototypem transformace sui generis. Pro období (rozšířené) standardní teorie je typické pojetí, které na základě podobnosti stanoví aktivní strukturu jako základní (výchozí) a transformací popisuje algoritmus, kterým se z ní derivuje struktura sekundární (pasivní). Nepředpokládá se, že při tom dochází ke změně v repertoáru lexikálních prostředků, změna morfologické podoby slov je však často zřejmá.¹

Od počátku byly v modelu TGG adresovány také některé vlastnosti pasivních struktur, které zůstávají směrodatné pro jejich analýzu dodnes. Jednou z nich je změna, kterou pasivní transformace vyvolává ve valenčním rámci slovesa. V období G&B-teorie se analýza navíc začíná zaměřovat na strukturální motivaci transformace.² Klasická analýza tohoto období vychází ze skutečnosti, že při pasivní transformaci ztráta objektového strukturálního pádu (AKUZATIVU) zpravidla koreluje se ztrátou externího argumentu Θ 1. V elementární podobě (a obousměrně) formuloval tuto korelaci L. Burzio.

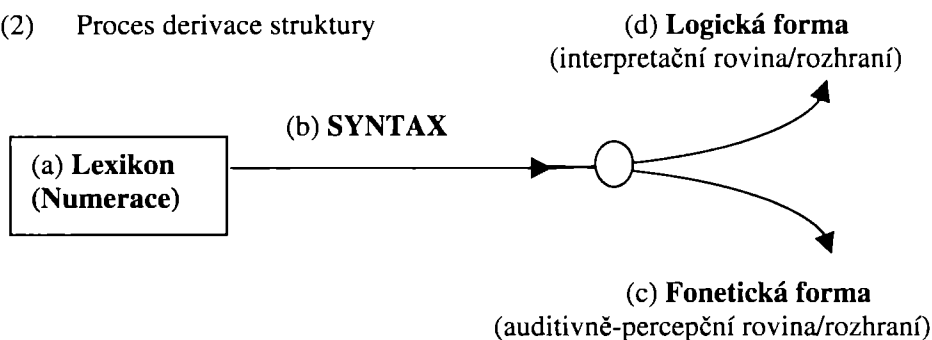
- (1) **Burziova generalizace** (viz Burzio 1986:178–9/184)
- Sloveso, které neuděluje sémantickou roli svému externímu argumentu, nemá schopnost udělit AKUZATIV svému komplementu.
 - Sloveso, které neuděluje AKUZATIV svému komplementu, nemá schopnost přidělit thematickou roli svému externímu argumentu.

V této studii chci představit analýzu českého pasiva a préterita v teoretickém rámci TGG chomskyánského typu ve fázi teorie principů a parametrů, tj. přelomu 20. a 21. století.³

V pojetí minimalistickém (viz např. Chomsky 1995) probíhá derivace struktur jako proces, který na základě projekčního principu buduje syntaktickou strukturu

z množiny jednotek Numerace. Iniciální soubor lexikálních jednotek vybraných z Lexikonu (množina Numerace) je znázorněn ve schématu (2) nalevo a šipka naznačuje, jak budovaná struktura postupuje k bodu Spell Out (označenému kroužkem), v němž se dělí. Jedna její větev směřuje k logicko-interpretacímu rozhraní Logické formy, zatímco druhá na auditivně-percepční rozhraní Fonetické formy.

(2) Proces derivace struktury

Budování (derivace) struktury probíhá fázově, tzn. v hierarchicky řazených cyklech (ve větěném grafu odspodu nahoru), přičemž všechny změny jsou motivovány charakterem lexikálních jednotek, které se derivace účastní. Projekční princip vyžaduje, aby byly všechny relevantní rysy lexikálních jednotek (hlav) reflektovány příslušným způsobem a v příslušné fázi derivace, protože pouze s ohledem na toto kritérium (saturaci všech rysů) je struktura prověřována na rozhraních Logické a Fonetické formy z hlediska gramatikality. Základním typem rozšiřování struktury je transformace a Chomsky (1995) rozlišuje dva typy podle (3).

(3) Typologie transformací

a) **Slučovací transformace** (Merge), při níž se k již existující struktuře

2. Verbální projekce v češtině

Při své analýze českého pasiva a préterita budu vycházet z derivačního principu stavby věty, při němž (i) verbální argumenty jsou generovány v minimální doméně slovesa, tj. uvnitř VP, (ii) mohou se v průběhu derivace přemístit do pozic hierarchicky vyšších a (iii) také slovesný tvar je schopen v průběhu derivace obsadit jinou než hloubkovou pozici.

Budu používat vícevrstevnatou (splitovanou) strukturu verbální fráze, kterou ve své studii představil Pollock (1989).⁴ Pokud jde o funkční projekce verba, obecně přijímám možnost existence více funkčních kategorií, jak ji používá např. Chomsky (1995), ale pokusím se omezit na nezbytně nutné minimum.

V následujícím popisu uplatňuji

- a) „V“ jako lexikální verbální hlavu spojovanou s projekcí subkategorizovaných (interních) komplementů,
- b) „ ν^* “ jako verbální hlavu spojovanou s projekcí thematického subjektu, tj. nejvyšší valenční/theta role Θ_1 ,
- c) „Asp“ jako funkční projekci spojovanou s generováním gramatických kategorií českého verba (aspektu, času apod.),⁵
- d) „T“ jako funkční projekci spojovanou s generováním dalších gramatických kategorií verba, např. rysů modalit. Pozice, v níž se nastoluje koindexace vedoucí k morfolologicky realizované verbální kongruenci (AGR → agreement → shoda).

Vzájemný vztah těchto verbálních hlav je znázorněn ve (4).

(4)	(a)	TP	→ T, AspP
	(b)	AspP	→ Asp, ν^* P
	(c)	ν^* P	→ ν^* , VP

2.1 Rysy verbálních hlav

Transformační posun typu (3b) je vyvolán přítomností silného rysu v hlavě tvořící horní hranici projekce. Tento silný rys je stanoven v podobě kategoriální charakteristiky a potřebuje být eliminován (saturován). Eliminace (saturace) rysu nastane, když se do jeho minimální domény přemístí (posune) element, který požadovaný kategoriální rys obsahuje. Pravidla ekonomie vyžadují, aby posun byl minimální z hlediska délky i velikosti přemísťovaného elementu, což obě závisí na tom, nakolik je struktura schopna licencovat extrakci.

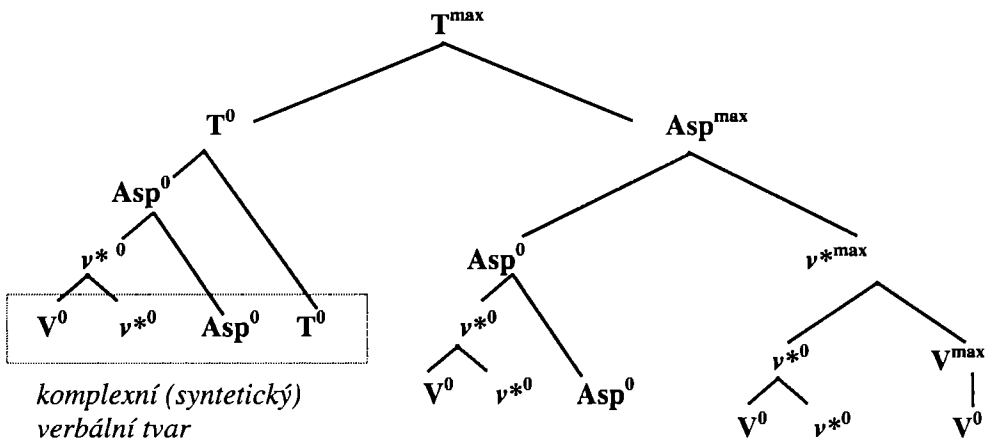
Např. ve verbální projekci má hlava ν^* kategoriální rys $\langle +V \rangle$, který může saturovat pomocí transformačního posunu (3b): ν^* atrahuje nejbližší (c-komandovanou) lexikální jednotku, která obsahuje rys $\langle +V \rangle$, tj. hlavu lexikálního slovesa V. Transitivní sloveso je potom komplex vzniklý splynutím hlav V a ν^* v důsledku posunu/atrakce $V \rightarrow \nu^*$.

Pokud jde o hlavy funkční, Asp (kromě rysů gramatikalizovaných verbálních kategorií) obsahuje také rys $\langle +V \rangle$, který může atrahovat verbální komplex $[_{v^*}V+v^*]$. Hlava T, pokud je finitní, obsahuje nejméně rysy dva: (i) rys kongruentní shody s podmětem, dříve $[+AGR]$, dnes spíše nominální kategoriální rys $\langle +D/N \rangle / \langle +EPP \rangle$, který může atrahovat subjekt do pozice SPEC(T) a (ii) rys $\langle +V \rangle$, který může atrahovat bezprostředně dominovanou verbální hlavu (např. Asp).⁶

Schéma (5) znázorňuje výše popsanou rozšířenou verbální projekci. Přerušovaná oblouková šipka signalizuje první fázi derivace, tj. posun verbální hlavy $V \rightarrow v^*$, levostrannou adjunkci (5a).⁷

(5) Posun verbálních hlav: sjednocení rozšířené projekce $V \rightarrow v^* \rightarrow Asp \rightarrow T$

- (a) $V \rightarrow v^*$: vzniká $[_{v^*}V+v^*]$
 (b) $v^* \rightarrow Asp$: vzniká $[_{ASP}[_{v^*}V+v^*]+Asp]$
 (c) $Asp \rightarrow T$ vzniká $[_T[_{ASP}[_{v^*}V+v^*]+Asp]+T]$

Abstraktní slovesné hlavy v (5) však mohou být realizovány pomocí několika morfů volných, které saturují příslušný rys dané hlavy pomocí slučovací transformace (3a). Příklady českého préterita a opisného pasiva jsou v (6b/c). Všimněte si, že oba tvary jsou komplexní, oba obsahují pomocné sloveso *být* a participium, takže rozšířená verbální projekce byla zřejmě realizována analyticky.

- (6) (b) *chválil jsem*
(c) *jsi chválený*

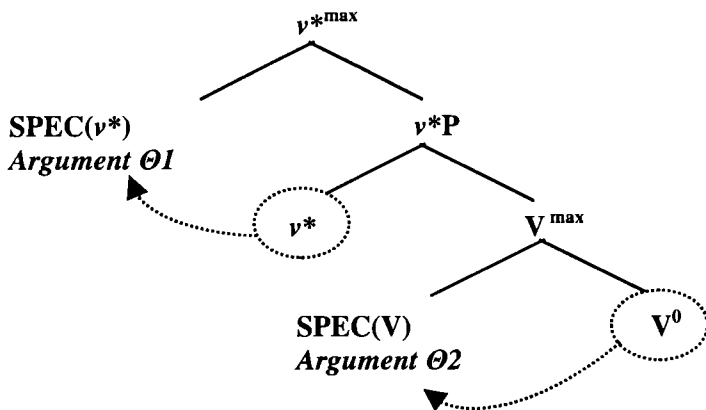
Zůstává otázkou, co rozhoduje o tom, jak bude daný rys saturován. S odvoláním na hypotézu Borerové (1984) předpokládám, že způsob vychází z repertoáru gramatických elementů konkrétního jazyka. Pokud jazyk má ve svém slovníku volné gramatické morfémy, mohou se tyto stát součástí Numerace a saturovat rys slučovací transformací (3a). Pokud jazyk takové gramatické morfémy nemá, anebo je do Numerace nevybral, musí saturovat rysy posunem (3b) a posun stejně jako vztah může být signalizován flexí.⁸

2.2 Generování argumentů

Pokud jde o pozici, ve které jsou do struktury vkládány thematické argumenty slovesa, struktura (5) tyto pozice neukazuje, neboť ta obsahuje jen hlavy. Shodně s Larsonem (1988) budu předpokládat, že argumenty jsou generovány v pozici specifikátoru (SPEC) relevantní hlavy. Unikátní specifikátor umožňuje generování pouze jediného argumentu u jedné hlavy, a proto je analytičnost verbální projekce (přítomnost lehkého v^*) podmínkou tranzitivity.

Jak ukazuje (7), nejvyšší thematická role $\Theta 1$ je lokalizována do pozice SPEC lehkého verba v^* , zatímco SPEC lexikálního V zabírá druhá/pravostranná valenční role $\Theta 2$.⁹

- (7) Tranzitivní v^*P s hlavou $v^* <+V>$

2.3 Strukturní pád

Ačkoliv minimalismus nepracuje s teorií pádu ani s theta-teorií (které se týkají udělování/licencování/interpretace tematických rolí argumentů) a snaží se totéž vyjádřit pomocí systému saturace/shody abstraktních rysů, deskriptivní hodnota obou těchto obou teorií zůstává v platnosti a budu je používat i zde. Předpokládám tedy, že lexikální jednotka subkategorizuje (selektuje) své argumenty a tyto argumenty musejí být formálně licencovány pádem (vztahem k hlavě tzv. abstraktní pád udělující).

Schéma (7) umožňuje vyjádřit způsob udělování strukturního pádu u českého verba. Předpokládané zapojení hlav zachycuje následující (8), přičemž hlavu považuji za aktivovanou, pokud má saturován anebo je schopna saturovat kategoriální rys <+V>. ¹⁰

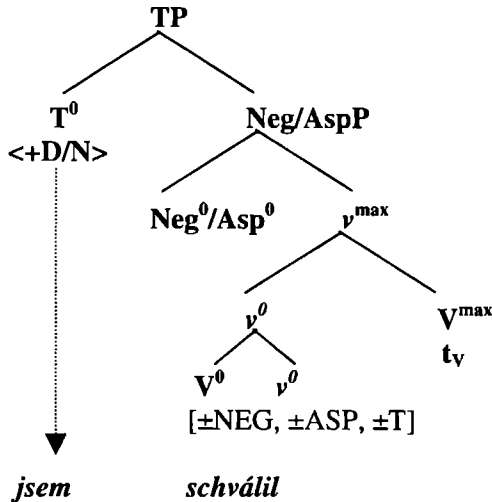
- (8) Verbální strukturní Pád
- a) NOMINATIV uděluje aktivované T
 - b) AKUZATIV uděluje aktivované V

V následující kapitole využiji výše zmíněný strukturní základ verbální projekce k analýze dvou českých analytických verbálních tvarů ilustrovaných v (6). Chci ukázat, že oba analytické příklady (6b/c), tj. préteritum i pasivum, představují možnou (gramatickou) realizaci lexikálního slovesa *chválit* s použitím transformací (3), přičemž derivace byla zásadním způsobem ovlivněna výběrem a uplatněním jednotek v Numeraci.

3. Analytické préteritum

Ve Veselovská (2002) jsem navrhla strukturu českého préteritového tvaru, jak je znázorněno ve zjednodušeném schématu (9). Struktura vychází z adaptace

(9) Distribuce elementů českého analytického préterita

3.1 Derivace analytického préteritu

Analýza českého préteritového komplexu představuje realizaci lexikální hlavy V, která je v Numeraci spolu se svou subkategorizací (10).

(10) *chvál-* <Agens, Patiens>

Informace (10) říká, že lexikální jednotka má thematický rámec se dvěma sémantickými (theta-) rolemi, a je tedy transitivní sloveso. Derivace proto začíná projekcí hlavy V a Numerace musí obsahovat také lehké verbum ν^* . Hlava ν^* má rys <+V>, a tento rys je saturován transformačním posunem (3b), tj. atrahuje lexikální hlavu V a vytváří komplex $[\nu^* V + \nu^*]$ znázorněný v první fázi (5a)/ (9). Pokud Numerace obsahuje hlavu Asp, slučuje se tato hlava s komplexem ν^*P a atrahuje jeho komplexní hlavu ve fázi (5b).

Po vložení hlavy T však posun znázorněný jako fáze (5c) neproběhne. Numerace obsahuje Aux *být* a rys <+V> hlavy T je saturován vložem tohoto Aux, který, jakožto verbum, je schopen rys <+V> hlavy T saturovat slučovací transformací (3a).¹⁴

Kromě plné saturace rysů <+V> je popsána derivace schopna také licencovat argumenty lexikálního kmene slovesa. Jak bylo znázorněno v (7), po projekci lexikální hlavy V dochází k vytvoření pozice SPEC(V), kde je distribuována/realizována theta role argumentu $\Theta 2$ (dosud nelicencovaná). Po spojení V s hlavou lehkého slovesa ν^* a po posunu $V \rightarrow \nu^*$ se valence V přenáší na ν^* a v pozici SPEC(ν^*) dochází také ke generování argumentu $\Theta 1$.

Pokud jde o licencování generovaných argumentů, posun $V \rightarrow \nu^*$ dokázal, že hlava V je aktivní a může udělit akuzativ do svého specifikátoru podle (8b).

Udělení nominativu do pozice specifikátoru hlavy T lze zdůvodnit tím, že préteritový Aux (i) je aktivní, neboť saturoval rys <+V> hlavy T, a (ii) je klitika, a jako taková tedy nezůstává v pozici T, ale posunuje se do pozice C, kde pravděpodobně rovněž saturuje nějaký rys hlavy C.¹⁵

Navržená derivace préterita je tedy komplexním procesem, v průběhu kterého došlo k realizaci všech jednotek obsažených v Numeraci včetně saturace jejich rysů.

4. Opisné pasívum

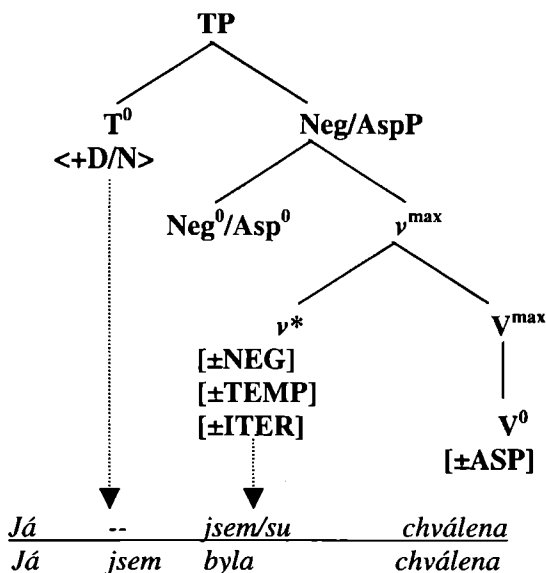
Zatímco préteritový Aux jsem v (9) analyzovala jako kategorii T, nepředpokládám, že tatáž pozice je vhodná pro Aux opisného pasíva.

Srovnáváje finita komplexních českých tvarů préteritových a pasivních, Kopečný (1962: 95) nazývá české préteritum „morfologický analytický tvar“, který, ačkoliv se skládá ze dvou volných morfémů, je tvarem „složeným jen graficky“. Řada studií navázala na Kopečného práci (např. Komárek (1978)), přičemž autoři opakovaně upozorňují na rozdíly mezi použitými Aux. Některé z těchto rozdílů shrnuji v následujícím (11).¹⁶

- (11) (a) Pevná vs. volná pozice ve větě,
 (b) možnost výskytu v separaci,
 (c) schopnost redukce (včetně iniciálního j-) a moravské varianty,
 (d) schopnost nést čas, aspekt, modus, negační prefix,
 (e) schopnost licencovat elipsu celého predikátu,
 (f) omezení tranzitivity následujícího participia.

Při srovnání obou Aux se sponovým/existenciálním slovesem *být* je zřejmé, že préteritový Aux je vysoce gramatikalizovaný element reflektující pouze subjekt-predikátovou shodu, zatímco Aux opisného pasíva je autonomní verbální tvar, který vedle personálně-numerálních rysů vyjadřuje také všechny relevantní

(12) Distribuce elementů českého opisného pasiva

Pozice pasivního Aux v hlavě v^* ve schématu (12) vysvětluje řadu jeho vlastních charakteristik zmíněných v (11) a má současně zásadní význam při definování následujícího elementu, tj. pasivního participia, které je pravostranným komplementem tohoto Aux.

4.1 Adjektivní povaha pasivních participií

Jak jsem již zmínila výše, vlastnosti Aux pasiva s ohledem na charakteristiky (11) naznačují, že tento Aux je blízký sponovému a existenciálnímu slovesu *být*. Navrhují tedy, aby byla tato podoba vyjádřena také podobným subkategorizačním rámcem, konkrétně tím, že pro obě slovesa použijeme syntaktickou selekci elementu kategorie <+N,+A>. ¹⁷

Standardní doplnění spony je v češtině substantivum anebo adjektivum. Pokud jde o doplnění Aux opisného pasiva, participium představuje přechod mezi kategoriemi verba a adjektiva. O verbálním původu participia svědčí přítomnost vidu v lexikálním kmeni a potřeba realizovat (modifikovaný) valenční rámec. O jeho povaze adjektivní svědčí řada vlastností, z nichž hlavní uvádím v následujících odstavcích. ¹⁸

Za prvé je to distribuce verbálních rysů mezi pasivní Aux a participium. Gramatické rysy českého slovesa zařazují slovesný děj s ohledem na (i) časovou rovinu, (ii) z hlediska modalit a (iii) s ohledem na přítomnost vidu/iterativnosti.

Jak ukazuje příklad (13), všechny typické verbální vlastnosti jsou lokalizovány na Aux a nikoliv na participiu.

- (13) (a) [TEMP]orálnost *Jsem_[PRES] / jsem byla_[MIN] / budu_[FUT] chválena.*
 (b) [MOD]álnost *Bych byla (bývala)_[-REAL] chválena.*
 (c) [ITER]ativnost *Jsem_[-IT] / bývám_[+IT] chválena.*

O neverbální povaze participia vypovídá i morfologicky realizovaná shoda. Jak ukazuje příklad (14), shoda slovesná reflektuje v češtině rysy pronominální, tj. rysy osoby a čísla (a nikoliv rodu), zatímco shoda adjektivní reflektuje rysy nominální, tj. rod a číslo (a nikoliv osobu). Příklad (c) ilustruje, že v opisném pasivu reflektuje Aux rysy pronominální (tj. má shodu verbální), zatímco tvar participia reflektuje rysy nominální (tj. má shodu adjektivní).

- (14) (a) *já/ty/on-a-o dělám/děláš/dělá_[OSOBA]*
 (b) *zelený/zelená/zelené_[ROD] strom/střecha/jablko*
 (c) *jsem/jsi/je_[OSOBA] chválen/chválena/chváleno_[ROD]*

4.1.1 Adjektivní derivát

Při analýze kategoriálního zařazení pasivního participia vycházím z toho, že existující kategoriální víceznačnost některých jednotek je důsledkem jejich komplexní povahy, tj. skutečnosti, že se tyto jednotky mohou skládat z několika částí nestejného kategoriálního zařazení.¹⁹

Pokud budeme považovat pasivní participium za adjektivní derivát verbálního původu, je jeho struktura znázorněna v (15), v němž je syntaktická hlava kategorie A⁰ složena z několika morfémů různého typu: (i) z verbálního lexému V⁰ a z (ii) adjektivizačního sufixu A⁰, k němuž je připojen (iii) flexém shody. Vzájemná pozice elementů v komplexním tvaru určuje jejich hierarchii: kategoriální hlavou komplexu (15) je podle Pravidla pravé ruky adjektivum.²⁰

Předpokládám, že existují tři roviny derivace, v nichž může docházet ke spojování jednotlivých částí (vázaných morfémů) do komplexního celku. Jsou to (a) Lexikon, (b) Syntax, (c) PF, tj. roviny, které vycházejí z modifikace tradičního T-modelu znázorněného v (2). Rovinu vstupu do derivace ovlivňuje míra gramatikalizace jednotlivých morfémů: čím je morfém gramatikalizovanější, tím později se derivace účastní.²¹

V souladu s dnešní vývojovou etapou TGG nelze tvrdit, že ke změnám kategorie u konkrétní lexikální jednotky dochází vlivem transformace.²² Schéma (15) však nepředstavuje změnu kategorie žádné konkrétní syntaktické jednotky, protože ke změně kategoriálního označení dochází pouze na rovině abstraktního celku, a to mezi jednotlivými fázemi derivace. Z hlediska syntaktické analýzy konkrétní struktury/jednotky problém víceznačnosti neexistuje.

Pokud jde o verbální kmen, vzhledem k tomu, že jde o lexém s idiosynkratickými sémantickými (interpretovatelnými, LF) rysy, je tento verbální kmen základní jednotkou komplexu a jeho přítomnost v první fázi numerace se zdá být nezpochybnitelná. K připojení adjektivního sufixu, tj. ke spojení morfémů V+A v (15) a tím ke vzniku kategorie A, však může dojít i v pozdějších fázích derivace.

Vzhledem ke gramatikalizaci derivačního sufixu a k celkové verbální interpretaci navrhuji, že pasivní participium (s krátkou, verbální koncovkou) představuje spojení derivačního afixu s verbálním kmenem na audio-percepčním rozhraní, které je na schématu (2) označeno jako (c) Fonetická forma.

Při post-syntaktické derivaci komplexu si verbální kmen V⁰ zachovává po svém vstupu do derivace v primární numeraci *všechny* syntaktické a sémantické vlastnosti verba, jako verbum prochází syntaktickou částí derivace a jako verbum vstupuje také na interpretační rovinu Logické formy. Proto je tento post-syntaktický derivát schopen vyjadřovat svůj tematický rámec a příznakovou kategorii dokonavého vidu (dějovost).²³

U post-syntaktického komplexu získává slovesný kmen derivační sufix adjektivní povahy pouze na rovině fonetické, kde se stává adjektivním derivátem [_AV+A]. Vzhledem k tomu, že adjektivní sufix vstoupil do derivace až na rovině fonetické, je ekvivalentem flexému, a v tom smyslu tedy „verbální“ opisné pasivum může představovat součást paradigmatu syntaktické kategorie verba.²⁴

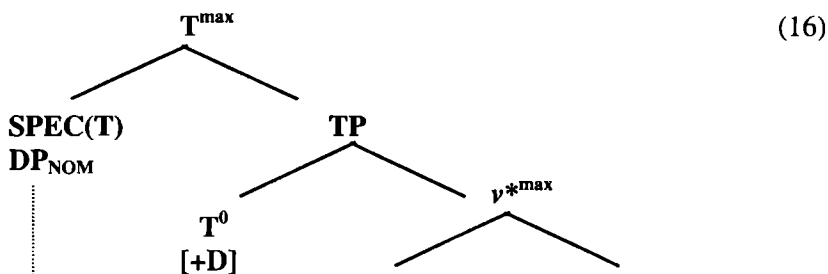
4.2 Derivace opisného pasiva

Stejně jako aktivní préteritový tvar vychází také opisné pasivum z primární Numerace, která nepochybně obsahuje verbální lexikální hlavu V se subkategorizací jako např. (10) *chvál-* <Agens, Patiens> a lehké verbum *v**, které má rys <+V>, a ten musí být saturován. Ve schématu (9) u analytického préterita byl tento rys saturován transformačním posunem V→*v**. Ve schématu (12) jsem však navrhla, že hlava *v** je místem, v němž je u analytického tvaru opisného pasiva generováno pomocné sloveso *být*. Pokud je tento Aux v Numeraci, je schopen saturovat rys <+V> hlavy *v** slučovací transformací (3a). Jeho použití o fázi dříve než u analytického préterita však vede k podstatné změně derivace.

Sloveso *být* totiž nemá vlastní thematický rámec, a protože nedojde k jeho syntaktickému sloučení s následujícím V, není pozice v^* schopna realizovat externí valenci lexému V v pozici SPEC(v^*) podle (7). Jinými slovy, následkem inserce slovesa *být* do pozice v^* nemůže dojít k projekci argumentu Θ_1 přítomného v aktantovém rámci původní verbální jednotky.

Připomínám však, že ačkoliv sloveso *být* zamezí generování externí thematické role, je schopno saturovat rys $\langle +V \rangle$ hlavy v^* a poté také rysy $\langle +V \rangle$ funkčních hlav Asp a T transformačním posunem (3b). To je pro licencování pasivní struktury zásadní. Podle (8b) je totiž strukturní AKUZATIV udělován aktivovanou hlavou V, a vzhledem k tomu, že hlava V nesaturovala rys v^* (posun $v^* \rightarrow V$ neproběhl), není schopna licencovat AKUZATIV.²⁵

Podle (8a) musí být posunem aktivována také hlava T, aby mohl být licencován strukturní NOMINATIV. Po vnoření hlavy T s rysy $\langle +V \rangle$ a $\langle +D/N \rangle$ však dojde k posunu $v^* \rightarrow \text{Asp} \rightarrow T$, hlava T saturuje svůj rys $\langle +V \rangle$ a získá schopnost udělovat NOMINATIV. Rys $\langle +D/N \rangle$ hlavy T musí saturovat nominální kategorie. Pozice SPEC(v^*) sice žádný realizovaný nominální element neobsahuje, aby mohl být atrahován, ale pozice SPEC(V) je ekvidistantní, tj. je také v saturační doméně hlavy T, a proto je Argument Θ_2 schopen saturovat její rys $\langle +D/N \rangle$. Posunem do SPEC(T) získá argument Θ_2 NOMINATIV a vstoupí do vztahu (verbální) shody se strukturním subjektem. Proces derivace opisného pasíva znázorňuje následující schéma.²⁶

Pokud jde o adjektivní shodu participia, ilustrovanou ve (14c), v konečné fázi derivace, na rovině PF (auditivně-percepční), dochází ke spojení verbálního kmene V s komplexem adjektivního sufixu A. Na rovině fonetické formy se tedy hlava A stává hlavou komplexu $[{}_A V+A]$. Jakmile se stane adjektivní, je hlava $[{}_A V+A]$ je koindexována se stopou argumentu $\Theta 2$, (t_{Pavel}) ve SPEC(V).²⁷

Kromě saturace rysů $\langle +V \rangle$ je popsána derivace také schopna licencovat generované argumenty lexikálního kmene slovesa. Vzájemná kompatibilita slovesa *být* a derivovaného adjektivního pasiva je na rovině PF zajištěna univerzální subkategorizací slovesa *být*.

5. Závěr: Aktivní a pasivní varianta verbální projekce

Ve této studii jsem navrhla postup derivace dvou českých analytických verbálních tvarů: préterita a opisného pasiva. Návrh vychází ze soudobého teoretického modelu TGG (viz kapitoly 1 a 2). Univerzální verbální projekce a minimalistická typologie transformací mi umožnily ukázat příčinu některých rozdílů mezi komponenty obou slovesných tvarů na základě několika obecných a strukturálních rozdílů:

Za prvé je rozdíl způsoben různou **pozicí** pomocného slovesa *být* ve větěném stromu, jak naznačují kontrastní schémata (9) (12). Z pozice ve stromě plyne celá řada tradičně známých rozdílů mezi Aux préterita a opisného pasiva, z nichž alespoň některé zmiňuji v (11).

S pozicí Aux souvisí i další rozdíl mezi oběma strukturami, kterým je **kategoriální zařazení** participia. Zatímco pro préteritové l-ové participium bez diskuse předpokládám kategoriální zařazení verba, pro participium pasivní jsem v podkapitole 4.1 navrhla morfologicky komplexní tvar post-cyklického derivátu $[{}_A V+A]$, které ilustruje schéma (15). Tato struktura mi pomohla vysvětlit, proč opisné pasivum vykazuje charakteristiku verbálního tvaru, ačkoliv na fonetické rovině má rysy adjektivní.

Derivace préterita a pasiva začínají v obou případech projekcí lexikálního kmene $V \rightarrow VP$ s pozicí argumentu $\Theta 2$ ve SPEC(V). Podle univerzální projekce tranzitivního verba (5) se struktura VP dále rozšiřuje sloučením s hlavou v^* , která nese rys $\langle +V \rangle$. Tento rys musí být saturován a k jeho saturaci může dojít jedním ze dvou způsobů stanovených v Chomského minimalistické typologii transformací (3).

- a) V **aktivní** variantě jde o transformaci typu (3b), tj. o transformační posun jednotky ve struktuře již obsažené. Konkrétně jde o atrakci lexikálního kmene $V \rightarrow v^*$. Tento posun umožní hlavě v^* převzít valenci V a generovat argument $\Theta 1$ ve svém SPEC(v^*). Posun současně aktivuje hlavu V, která udělí AKUZATIV svému specifikaátoru, tj. argumentu $\Theta 2$. Při projekci funkční hlavy T dochází v češtině k rozdílu mezi minulým a přítomným časem: (i) v préteritu je rys $\langle +V \rangle$ hlavy T saturován analyticky, tj. slučovací transformací s Aux *být* selektujícím $\langle +PRÉT \rangle$ (viz schéma (9)), (ii) u přítomného synteticky, tj. posunem c-komandované verbální hlavy (viz (5)).

- b) V **pasivní** variantě dojde k saturaci téhož rysu <+V> hlavy v^* transformací slučovací (3a), tj. vložením samostatného gramatického morfému (zde pomocného slovesa *být*) do pozice hlavy v^* . Následkem inserce pomocného slovesa do pozice v^* nemůže dojít k inkorporaci lexikálního slovesa V do hlavy lehkého slovesa v^* , ke generování externího argumentu $\Theta 1$ ani udělení strukturního AKUZATIVU. Aux v pozici v^* potom saturuje rysy <+V> dominujících funkčních hlav a licencuje NOMINATIV (atrahuje argument $\Theta 2$ do pozice strukturního subjektu).²⁸

Analytické chápání verbální projekce mi tedy umožňuje navrhnout, že tzv. Burziova generalizace (1), která stanoví vztah mezi absencí strukturního akuzativu a thematické role agens u pasiva, je následkem disociované projekce verbálních hlav V a v^* .

Způsob projekce závisí na obsahu a uplatnění jednotek Numerace, protože repertoár možných jednotek přítomných v Numeraci determinuje možné způsoby saturace rysů. Pokud Numerace neobsahuje argument $\Theta 1$, ale obsahuje netematické sloveso *být* (s univerzálním subkategorizačním rámcem), toto sloveso je použito k saturaci rysů <+V> hlavy v^* . Tím zabrání posunu $V \rightarrow v^*$ (byl by nemotivovaný), nevyžaduje projekci argumentu $\Theta 1$ (hlava v^* nesdílí rysy s hlavou V, a tudíž nepřejímá její valenci), a neumožní udělení AKUZATIVU (hlava V nesaturuje rys <+V> hlavy v^* , a tudíž se neaktivuje jako tranzitivní). Za předpokladu, že potřeba foneticky realizovat argument $\Theta 1$ ve valenčním theta rámci konkrétního slovesa může být mluvčím potlačena (tj. mluvčí volí inserci Aux do pozice v^* s vědomím následků), je pasivní struktura ekonomicky rovnocennou variantou realizace verbální projekce aktivní.

Poznámky

¹ Analýzu pasivní transformace předložil již v Chomsky (1957, kap. 5), zopakoval ji v Chomsky (1965, kap. 2) a modifikoval v Chomsky (1970). V 70. letech se v rámci generativní gramatiky objevuje také první vlivné teorie lexikalistické spojené se jménem Freidina (1975, kap.

- 7 Komplexita (5) je jen zdánlivá, jde o zcela typický opakovaný (cyklický) posun hlav do bezprostředně dominující hlavy Přítomnost projekce Asp není pro předloženou analýzu směřovatelná. Uvádím ji právě jako příklad, že množství funkčních projekcí nemá vliv na analýzu. Pokud by se ukázalo, že projekce obsahuje více funkčních hlav (např. hlavu negační Neg), každá taková verbální hlava obsahuje rys $\langle +V \rangle$. Toto pojetí vychází ze studie Grimshaw(ové) (1991), která navrhla, že části rozšířené projekce jsou koindexovány (obsahují společný rys) a nejpозději na úrovni LF dochází k jejich sjednocení do jednoho logického komplexu.
- 8 Srovnatelný koncept vlivu repertoáru gramatických elementů na syntaktické procesy (a typologii jazyka) viz také Emonds (2000, kapitola 1).
- 9 Podrobné diskuse a argumentace týkající se hloubkové pozice subjektu např. Speas (1990) anebo Koopman(ová) – Sportiche (1988).
- 10 Viz také jinak formulovaná Holmbergova generalizace v Holmberg (1986).
- 11 Zrcadlový princip (Mirror Principle, Baker 1985) stanoví, že pořadí afixů u slovesném tvaru odráží pořadí operací, kterých se slovesný tvar zúčastnil. Princip omezeného posunu hlav (Head Movement Constraint, Chomsky 1986:71) stanoví, že posun nulové kategorie (hlavy) b je omezen na pozici jakékoliv hlavy, která řídí (tj. theta řídí a lexikálně určuje) maximální projekci g hlavy b. Princip původně navrhla Travis(ová) (1984) a na morfologii verba ho plně aplikoval např. Baker (1988).
- 12 Saturace rysu $\langle +D/N \rangle$ hlavy T vede k morfologii nominativu na subjektu a současně kongruenční koncovky na predikátu.
- 13 Ve schématu (9) neurčují přesnou povrchovou pozici préteritového participia. Protože však není důvod lokalizovat ho kamkoliv jinam (jde o lexikální verbum s možností tranzitivity), předpokládám povrchovou pozici v hlavě v^* , kde je schopno reflektovat také rysy Neg a Asp. Tato pozice vychází z mé analýzy rodové shody na l-ovém participiu ve studii Veselovská (2002).
- 14 Auxiliár (hlava T) má navíc ve svém subkategorizačním rámci stanoven požadavek na selekci příznakového času $\langle +PRÉT \rangle$, čímž je zaručeno jeho spojení s l-ovým participiem.
- 15 Na jménu hlavy nezáleží. Jde pravděpodobně o komplementizér, nejvyšší funkční projekci české věty, které předchází již jen její specifikátor (anebo C samotné), tzn. tato pozice vystihuje bezpříznakovou dislokaci českých klitik.
- 16 V generativním rámci se podobným srovnáním zabýval Toman (1980), Veselovská (1995, kap. 4). Velmi podrobně rozdíly uvádí také Veselovská – Karlík (v tisku).
- 17 Při rozložení adjektivních rysů na $[+N, +V]$ a s ohledem na to, že préteritové Aux selektuje $\langle +V \rangle$ a sponové/existenciální být také $\langle +P \rangle$, zdá se být subkategorizační rámec slovesa být vlastně neomezený. Domnívám se, že to jeho charakteristiku vystihuje dokonale.
- 18 Velice podrobná data o podobě participií a adjektivních derivátů viz Wasow (1977), Schoorlemmer (1995) nebo Emonds (2000), pro češtinu Veselovská – Karlík (v tisku).
- 19 K dalším příčinám zdánlivé víceznačnosti syntaktických kategorií viz Veselovská (2001).
- 20 Pravidlo pravé ruky (Right Hand Head Rule) prosazuje Lieber (1980). Pravidlo stanoví, že hlavou komplexní lexikální jednotky (kategorie) je element stojící nejvíce napravo.
- 21 Podrobně k teorii tripartitní inserce viz studie Josepha Emondse (2000).
- 22 V Minimalistickém programu Chomsky (1995) opakuje tuto zásadu pod názvem Podmínka inkluzivnosti (Inclusiveness Condition), podle níž proces transformace sám o sobě neobohacuje strukturu o nový syntaktický materiál. Zdrojem nových elementů je pouze Numerace.
- 23 Ve Veselovská – Karlík (v tisku) je ukázán rozdíl mezi lexikálním derivátem, syntaktickým derivátem a post-syntaktickým derivátem, protože všechny typy těchto komplexních jednotek se v češtině vyskytují a lze je odlišit na základě celé řady charakteristik.
- 24 Protože k inserci adjektivního suffixu dochází u tohoto typu verbálního opisného participia na stejné rovině (v rámci jedné fáze cyklu) jako k realizaci shody, předpokládám, že dochází k připojení (komplexních) krátkých koncovek $-n\emptyset/-na/-no$, $-t\emptyset/-ta/-to$.
- 25 Projekce hlavy V bez lehkého slovesa v^* je na rovině syntaxe projekcí intransitivní/neakuzativní. Na rovině PF bude hlava V navíc překryta adjektivizačním suffixem.
- 26 Hlavu Asp zde pro jednoduchost nepoužívám. Stejně jako Neg by byla v poli mezi v^* a T.
- 27 Díky posunu do pozice SPEC(T) získal Argument \emptyset_2 také strukturální NOMINATIV, který je součástí participiální shody.
- 28 V této studii jsem z prostorových důvodů neadresovala podrobnosti analýzy opisného pasiva; detailní rozbor českých dat viz Veselovská – Karlík (v tisku).

LITERATURA

- BAKER, M. C.: The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation, *Linguistic Inquiry*, 16, 1985, s. 373–416.
- BAKER, M. C.: *Incorporation. A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago-London: University of Chicago Press 1988.
- BAKER, M. C. – JOHNSON, K. – ROBERTS, I.: Passive Arguments Raised, *Linguistic Inquiry*, 20, 1989, s. 219–251.
- BORER, H.: *Parametric Syntax: Case Studies in Semitic and Romance Languages*. Dordrecht: Foris Publications 1984.
- BOŠKOVIČ, Ž.: On Multiple Wh-Fronting, *Linguistic Inquiry*, 33, 2002, s. 351–384.
- BRESNAN, J. W.: Variables in the Theory of Transformations. In: Culicover, P. W. – Wasow, T. ad. (eds.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press 1977, s. 157–196 (plus komentář Partee(ové))
- BRESNAN, J. W.: Control and Complementation, *Linguistic Inquiry*, 13, 1982, s. 97–202, 343–434.
- BURZIO, L.: *Italian Syntax*. Dordrecht: Reidel Publishing Company 1986.
- EMONDS, J. E.: *Lexicon & Grammar: the English Syntacticon*. Berlin: The Mouton de Gruyter 2000.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Naklad. Lidové noviny 2002.
- FILLMORE, CH.: Toward a Modern Theory of Case. In: Reibel, D. – Schane, S. (eds.), *Modern Studies in English*. Prentice-Hall, inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1969, s. 361–375.
- FREIDIN, R.: The Analysis of Passives. *Language*, 51, 1975, s. 385–405.
- FUKUI, N. – SPEAS, M.: Specifiers and Projection. *MITWPL* 8, 1986, s. 128–172.
- GRIMSHAW, J.: *Argument Structure*. Cambridge, Mass., The MIT-Press 1990.
- HOLMBERG, A.: *Word Order and Syntactic Features*. PhD Diss., Stockholm 1986.
- CHOMSKY, N.: *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton 1957.
- CHOMSKY, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1965.
- CHOMSKY, N.: Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation. In: Chomsky, N., *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague: Mouton Publishers 1972, s. 62–119.
- CHOMSKY, N.: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications 1981.
- CHOMSKY, N.: *Barriers*. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1986.
- CHOMSKY, N.: *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1995.
- JAEGGLI, O.: Passive. *Linguistic Inquiry*, 17, 1986, s. 587–622.
- KARLÍK, P.: Pasivum v češtině, *SaS* (v tisku).
- KEENAN, E.: Passive in the World's Languages. In: Shopen, T. (ed.), *Language Typology and Syntactic Description I*, Cambridge: Cambridge University Press 1985, s. 243–281.
- KOMÁREK, M.: *Příspěvky k české morfologii*. Praha: SPN 1978.

- TOMAN, J.: Weak and Strong: Notes on *be* in Czech. In: Brettschneider, G. – Lehmann, Ch. (eds.), *Wege zur Universalien Forschung. Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjacob Seiler*. Tübingen: Narr Verlag 1980.
- TRAVIS, L.: *Parameters and Effects of Word Order Variation*. PhD Diss., MIT 1984.
- VESELOVSKÁ, L.: *Phrasal Movement and X-Morphology: Word Order Parallels in Czech and English Nominal and Verbal Projections*. PhD diss., Palacký University, Olomouc 1995.
- VESELOVSKÁ, L.: Od bariér k minimalismu: Některé aspekty poslední vývojové změny chomskyánského modelu jazyka. *SaS*, 62, 2000, s. 274–292.
- VESELOVSKÁ, L.: Syntaktické primitivy. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Philologica 70: - Anglica II*, Olomouc: Universita Palackého 2001, s. 65–90.
- VESELOVSKÁ, L.: Struktura subjekt-predikátové shody. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.), *Čeština-univerzália specifika*, 4, Praha: Naklad. Lidové noviny 2002, s. 199–212.
- VESELOVSKÁ, L. – KARLÍK P.: Transformační analýza českého opisného pasiva, *ZfSl* (v tisku).
- WASOW, T.: Transformations and the Lexicon. In: Culicover, P. W. – Wasow, T. ad.(eds.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press 1977, s. 327–360.

ABSTRACT

In this study I discussed two analytic verbal forms in Czech: simple past and periphrastic passive. Though both of them consist of auxiliary *be* and participle, I showed that there is a structural distinction between them. The distinction concerning the auxiliary is the distinction between the position in T (for the past Aux) and the position in v^* (for the passive Aux). As for the participles, I proposed that past participle is a verb, while passive participle is a post-cyclic derived adjective.

I claimed that both active and passive derivations are grammatical realisations of a lexical stem because both are able to check all relevant features of the verbal heads. I concluded, that it is (i) the presence/absence of the relevant Aux in Numeration and (ii) the phase of its insertion to the derivation what result in derivation of active vs. passive structure. I also proposed, that the distinction between the checking of the feature $\langle +V \rangle$ of v^* by a separate lexical entry (passive Aux) results in (i) blocking of external Argument and (ii) blocking of accusative, i.e. I proposed that Burzio's Generalisation related to passive is possible to be expressed as a result of more general syntactic principles.

Ludmila Veselovská
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta UP
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
lidave@aix.upol.cz

